

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИАЛЫҚ КЕҢЕСІНІҢ ЖОЛДАУЫ

«Қазақстан Республикасындағы конституциялық заңдылықтың жай-күйі туралы»

(2020 жылғы 22 маусымда Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталарының бірлескен отырысында жария етілді)

Қазақстан Республикасы Конституциясының 53-бабының 6) тармақшасына сәйкес Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесі Қазақстан Республикасының Парламентіне «Қазақстан Республикасындағы конституциялық заңдылықтың жай-күйі туралы» жолдауын (бұдан әрі – КК жолдауы) ұсынады.

Билғы жылы Қазақстан Республикасының Конституциясына 25 жыл толады. Ол Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың стратегиясы мен Қазақстан халқы еркіндігін үндестігі жағдайында 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған болатын.

Өткен жылдар ішінде Конституциялық Кеңестің бес, он, он бес, жиырма және жиырма бес жыл бойынша (2000, 2005, 2010, 2015 және 2016 жылдары) қорытынды жолдауларын ұсынуудың белгілі бір практикасы қалыптасты.

Бұл ұстаным Негізгі Заңның қолданысы тиімділігін одан әрі арттыру үшін жүргізіліп отырған жұмысқа мазмұндық жағынан және объективті мониторинг жүргізу, оның әлеуетін барынша пайдалану мақсаттарына неғұрлым толық дәрежеде жауап береді.

Сондықтан осы жолдауда 2015-2020 жылдар кезеңі бойынша ақпарат ұсынылды.

I.

Өткен кезең қазақстандық конституциялық бірегейлікті нығайту үшін тарихи таңбалы оқиғалармен ерекшеленді.

Қазақстанда жоғарғы биліктің ауысуы орын алды. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаев 2019 жылғы 19 наурызда өз еркімен отставкаға шығуын жариялап, Мемлекет басшысы ретіндегі өкілеттігін тоқтатты. Ол өкілеттілік Парламент Сенатының Төрағасына өтті.

2019 жылғы 20 наурызда Үкіметтің бастамасы бойынша Республика Конституциясының 2-бабына өзгерістер енгізілді. Қазақстан астанасының атауы Нұр-Сұлтан болып өзгерді.

9 маусымда кезектен тыс президенттік сайлау қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасының жаңа Президенті болып К.К. Тоқаев сайланды және ол 12 маусымда қызметке кірісті.

Мемлекет басшысы өкілеттілігін көшуі, Конституцияға өзгерістер енгізу және Республика Президентінің кезектен тыс сайлауы Конституцияның және «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңның талаптарына қатаң сәйкестік өтті.

Биліктің ауысуы ішкі тұрақтылықты қамтамасыз етудің және Қазақстанның халықаралық беделін нығайтудың серпінді факторы болды. Конституциялық Кеңес сол кезде атап өткендей, мемлекеттілік дамуының жаңа кезеңінде мемлекеттің барлық органдарының, азаматтық қоғам институттарының және азаматтардың бірінші кезектегі міндеті билік тармақтарының қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылықты, Қазақстан Республикасының басқа түбегейлі принциптері мен құндылықтарын, ел Конституциясының ережелері мен нормаларын құрметтеу жағдайында жұмыс жасауын қамтамасыз ету болып табылады.

Уақыт Республиканың Тұңғыш Президенті – Елбасының және Қазақстан Республикасы Президентінің конституциялық заңнамада белгіленген бір-бірін өзара толықтыратын қызметінің онтайлылығы мен перспективалылығын көрсетті. Осы қызмет Қазақстанның өркендеуі, қоғамдағы бейбітшілік пен келісімге, Ұлттың одан әрі бірігуіне қол жеткізу сияқты ортақ мақсаттарына бағытталған. Бұл ретте Елбасы мен Мемлекет басшысы қолданыстағы заңнамаға сәйкес өздері атқарып отырған әр түрлі мемлекеттік лауазымдар мен қызмет нысандарын және әдістерін пайдаланады, бұл елді басқару нәтижелілігін арттырады.

Қазақстанда конституционализмді дәйекті түрде орнықтыру, Негізгі Заңның құндылықтарын байыту, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру, кәсіпкерлікті қамтитын ынталандыру және оны қорғау, конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі жұмыс жалғастырылды.

Бүгінде әлем қарқынды өзгерістер, жаңа геосаяси шындық дәуіріне қадам басты. Қазақстанның алдында бұрын болмаған сын-қатерлер туындап отыр, оларға тек экономикалық, әлеуметтік және саяси прогресс арқылы ғана дұрыс жауап берілуі мүмкін.

Қазақстан Республикасының Президенті мемлекеттік аппараттың қызметін Қазақстанның Үшінші жаңғыруын іске асыруға, Бес институталдық реформаны және мемлекеттіміздің басқа да маңызды стратегиялық құжаттарын жүзеге асыруға бағыттап отыр.

Жоғарғы биліктің конституциялық саясатының басымдықтарына өткір әлеуметтік проблемалар мен жұмыспен қамту мәселелерін шешу; қазақстандық кәсіпкерлерді қолдау, инвестицияларды тарту және қорғау, іскерлік белсенділікті ынталандыру, кең көлемде орта тапты қалыптастыру; қоғамның бірлігін қамтамасыз ету және әрбір азаматтың құқықтарын қорғау; «Халық үшін құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру, саяси трансформация процесін жалғастыру және азаматтық қоғамды дамыту енгізілген.

Күшті, өкілетті Президент – ықпалды, жұмыс істеуге қабілетті Парламент – халыққа есеп беретін Үкімет мемлекеттік биліктің ұштаған формуласына айналуда.

Республика Президенті мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға, азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, дамыған және

инклюзивті экономиканы қалыптастыруға, халықты әлеуметтік қамсыздандыру саласын жаңғыртуға, сондай-ақ өңірлерді нығайтуға бағытталған бірқатар бастамаларын ұсынды. Олар Мемлекет басшысы К.К. Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында түйінделіп берілді.

2019-2020 жылдары Қазақстан Республикасы демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде айқындайтын Конституцияның қосымша ресурстары іске қосылды.

Қазақстан Республикасы коронавирустық пандемияның алдын алу және онымен күресу барысында өзін мықты әлеуметтік мемлекет ретінде көрсете білді. Конституцияның адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылықтар жөніндегі талабы бүкіл жұмыстың негізіне қойылды. Шетелдерден жүздеген азаматымызды эвакуациялау, аурудан зардап шеккендерге медициналық көмек көрсету, сондай-ақ табысынан айырылған қазақстандықтарға қаржылай қолдау, олардың бизнесін сақтау үшін бұрын-соңды болмаған қаржылық және адам ресурстар жұмсалды. Барлық қажетті мемлекеттік мекемелер, құқық қорғау органдары мен Қарулы Күштер жұмылдырылды, азаматтар әскери жиындарға тартылды. Отандастардың басым көпшілігі карантин шаралары кезінде оқшаулану тәртібін сақтап, осылайша дәрігерлерге көмектесті. Әрбір тұлғаның өз міндеттерін сапалы орындауының арқасында бұл қиындықтың салдары барынша азайтылды. Конституцияда бекітілген азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтары қосымша материалдық және ұйымдастырушылық тұрғыдан қамтамасыз етілді.

Елде мемлекеттік және қоғамдық өмірді одан әрі демократияландыру жөніндегі жұмыс жүргізілуде. Республика Президенті өзі құрған Ұлттық қоғамдық сенім кеңесін басқарды, оның басты міндеті елдің өзекті экономикалық және саяси мәселелері бойынша жүйелі, ұзақмерзімді, тиімді шаралар әзірлеу болып табылады. Қоғамның әртүрлі топтарының кең өкілдігі негізінде сындарлы диалог арқылы жаңа саяси мәдениет қалыптастырылуда.

Кеңестің назарында жерді қорғау және ауыл шаруашылығы алқатарын ұтымды пайдалану, мемлекеттік құрылымдардың есеп беруі мен ашықтығы, бюджет қаражатының тиімді әрі ұтымды жұмсалыуы, шетелдік жұмыс күшін тартуды ұйымдастыру, сыртқы қарыз бойынша бюджет қаражатын бөлу, әлеуметтік реформалар және басқа да өзекті мәселелер бар.

Олардың бірқатары заңнамада шешімін тауып үлгерді. «Қазақстан Республикасында кейбір жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы» түбегейлі жаңа Заң қабылданды. «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Конституциялық заңға оппозициялық қызметке арналған нормалар енгізілді. Бұдан басқа заңнамалық новелалардың қатарында саяси партия құру үшін азаматтардың санын екі есе қысқарту, сайлау партиялық тізімдерінде әйелдер мен жастар үшін міндетті 30 % квотаны қарастыру, жала жабуды декриминализациялау және басқалар бар.

Аталған қызмет Негізгі Заңда көзделген халық билігі жүйесінің уақыт талаптарына сәйкес біртіндеп трансформациялануы үшін аса мәнді болып табылады.

Ағымдағы 2020 жылы **қолданыстағы Қазақстан Республикасының Конституциясына 25 жыл** толады. Мемлекеттік органдар мен қоғамдық бірлестіктер осы тарихи оқиғаның мөнін терең түсініп, оны қазақстандық патриотизмді нығайту үшін пайдаланады, Негізгі Заңның арқасында қол жеткізілген жетістіктерді, сондай-ақ мемлекеттің, қоғамның және әрбір қазақстандықтың жоғары назарын талап ететін сын-қатерлер мен тәуекелдерді талдағаны жоң.

Конституциялық Кеңес Елбасының конституционализмді одан әрі бекіту; Қазақстандық жалпыұлттық құндылық ретінде құқық үстемдігін қамтамасыз ету; халық билігіне, адамның құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру; жеке тұлғаның қорғалу деңгейі және мемлекеттік аппараттың тиісті жұмыс істеуін арттыру жөніндегі стратегиялық бағыттың жан-жақты сабақтастығын аса маңызды деп санайды.

Конституционализм негіздерінің мызғымастығын сақтау және оның жаңа жетістіктерін іске асыру. Конституцияның тұрақтылығы мен дамып отыру қабілеттілігінің үйлесімділігі, оның қоғамдық даму талаптарын қабылдауға Ата Заңның әлеуетін заңнамалық және басқа жолдармен іске асыру, сондай-ақ Негізгі Заңның мәтініне уақтылы өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы жүзеге асырылады.

Қазақстанның мемлекеттілігі үшін өткен үш жыл «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2017 жылғы 10 наурыздағы Қазақстан Республикасының Заңымен жүзеге асырылған конституциялық реформаны іске асырылуымен ерекшеленді. Ол «Қазақстан-2050» стратегиясы, Қазақстанның озық дамыған отыз елдің қатарына кіруі аясында қоғам мен мемлекеттің дәйекті түрде жан-жақты жаңғыруы жолындағы жаңа заңды кезең.

Заңмен Мемлекет басшысының конституциялық мәртебесін нақтылау, Парламент пен Үкіметтің рөлін, дербестігін және жауапкершілігін күшейту, мемлекеттік биліктің біртұтастығы және бөлінуі қағидағын негізге ала отырып, билік өкілеттіктерін Президенттің,

Парламенттің және Үкіметтің арасында қайта бөлу арқылы президенттік басқару нысанын демократиялық жаңғырту жүзеге асырылды. Сот жүйесі мен прокуратураның конституциялық негіздері түзетілді.

Новелалардың бірқатары Конституцияның қолданыстағы құқық жүйесіндегі үстемдігін және еліміздің бүкіл аумағында оның сөзсіз орындалуын қамтамасыз етуге, мемлекетті басқаруды жетілдіруге, адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғауды күшейтуге, азаматтардың конституциялық міндеттерін орындауын қамтамасыз етуге бағытталған.

Конституциялық Кеңес Қазақстан Республикасы Конституциясының жаңартылған мәтіні еліміздің тұрақты дамуының басымдықтарына, азаматтардың пікірін кеңінен ескере және Негізгі Заңның Кіріспесінде, 1-бабының 2-тармағында және 91-бабының 2-тармағында бекітілген конституциялық құндылықтарды сөзсіз сақтай отырып, қоғам мен мемлекетті терең жаңғыртуға жауап береді деп есептейді.

Еуропа Кеңесінің Құқық арқылы демократия үшін Еуропалық комиссиясының (Венеция комиссиясы) 110-шы жалпы сессиясында «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң жобасы бойынша оң қорытынды берді.

Заңнамаға тиісті түзетулер енгізілгеннен кейін ел жаңа конституциялық шынайылық, мемлекеттік органдардың қосымша мүмкіндіктерді біртіндеп игеруі, олардың неғұрлым дербестігі мен жауапкершілігі жағдайында өмір сүріп келеді. Жаңа құқық қолдану практикасы қалыптасуда, қоғамдық сана, оның ішінде азаматтың мен мемлекеттік аппараттың конституциялық-құқықтық мәдениеті өзгеруде.

Тұтастай алғанда, дұрыс айқындалған конституциялық-құқықтық саясат пен құндылықтарға бағдарланған конституциялық-құқықтық практика өзара бірін-бірі толықтыра отырып, Негізгі Заңның өзіне тән функцияларын тиімді іске асыруына ықпал етеді, оның ережелерін және нормаларын орындау мен қолданудың сапасын, азаматтар мен мемлекеттік қызметшілердің құқықтық санасының деңгейін арттыруға жұмыс жасайды.

Қазақстанда ұзақмерзімді басымдықтарға сәйкес **мемлекеттік жоспарлау жүйесінің қолданыстағы құжаттарын**: Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын (Республика Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы Жарлығы), «Рухани жаңғыру» бағдарламасын және басқаларды **орындау жолға салады**.

2019 жылдан бастап Жастар жылының өткізілуімен және Волонтер жылының басталуымен, «Birgemiz» республикалық Волонтерлер фронт-офисінің ашылуымен, Президенттік жастар кадр резервінің қалыптастырылуымен және т.б. байланысты маңызды оқиғалар орын алды.

Қазақстанның мемлекеттік егемендігін нығайтуды соңғы жылдарда іске асырылған аса маңызды істердің күш төртіндеуі – Түркістан облысын құру және түркі әлемінің мәдени-рухани орталығы ретінде Түркістан қаласын дамыту жөніндегі бас жоспардың тұжырымдамасын іске асыруды бастау; Республика Президентінің Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияға қол қоюы; елорданың 20 жылдық мерейтойын мерекелеу; «Астана» халықаралық қаржы орталығын іске қосу; «ЭКСПО-2017» халықаралық мейрамдандырылған мересі, судьялардың VII съезі, Азаматтық форумдар мен басқа да іс-шаралар болды.

Қазақстанның жоғары халықаралық беделі Қазақстан Президенті К.К. Тоқаевтың Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясы 74-ші сессиясының жалпы дебаттарында және «COVID-19 пандемиясы тұсында және одан кейінгі кезеңде дамуды қаржыландыру» атты жоғары деңгейде өткен шарада сөз сөйлеуі кезінде; қазақстандық балалар мен аналарды қарулы қақтығыстар аймақтарынан шығару; Қазақстанның Біріккен Ұлттар Ұйымы Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшесі миссиясын орындауы және оған торағалық етуі барысында; 2016 жылғы 31 наурызда Біріккен Ұлттар Ұйымына енгізілген Елбасының «Әлем. XXI ғасыр» манифесінде; Нұр-Сұлтан қаласында өткізілген Сирия бойынша халықаралық кездесулерде; әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының VI съезінде және басқа да ірі форумдарда бірнеше рет расталды.

Қазақстанның жетістіктері – ел беделінің және Республиканың Конституциясында баянда етілген қағидаттардың, ережелер мен нормалардың сапалы орындалуының айғағы.

Дей тұрғанмен, жаңа сын-қатерлер қазақстандық заң шығарушы және атқарушы билік тармақтары органдарының жүйесі алдында өз шешімін талап ететін жаңа мәселелерді қояды.

II.

Белгіленген кезең ішінде Конституциялық Кеңестің құқықтық негіздері жетілдірілді. Үшінші конституциялық реформаны оның елге конституциялық заңдылық режімін қамтамасыз ету жөніндегі миссиясын неғұрлым тиімді атқаруға мүмкіндік беретін өзгерістер жүзеге асырылды.

Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін, егемендігін мен тұтастығын қамтамасыз ету мүддесінде Мемлекет басшысы Конституциялық Кеңеске күшіне енген заңның немесе өзге де құқықтық актінің конституциялығын тексеру мәселесі бойынша, Конституцияның 91-бабының 3-тармағында көзделген

жағдайда қорытынды беру туралы өтініш жасау құқығына ие болды. Бұл Негізгі Заңға түзетулер енгізу кезінде ерекше қорғалатын конституциялық құндылықтарды сақтау тетіктерін күшейтуге қатысты. Бұдан былай Республиканың Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар олардың Негізгі Заңның 91-бабының 2-тармағында белгіленген талаптарға сәйкес келетін туралы Конституциялық Кеңестің қорытындысы болған жағдайда ғана республикалық референдумға немесе Парламенттің қарауына шығарылады.

Республика Президентінің Конституциялық Кеңестің шешіміне қарсылық білдіру құқығы оның өзінің бастамасы бойынша алып тасталды. Осылайша, Кеңестің қорытынды шешімдеріне түпкілікті сипат берілді, бұл конституциялық нормаларды түсіндірудегі Кеңестің рөлі мен жауапкершілігін арттырады. Конституциялық Кеңестің аппараты күшейтілігі болады.

Конституциялық Кеңес қызметінің ұйымдастырушылық негіздерінде елеулі өзгерістер болды. Конституциялық Кеңеске соттардың қолданылатын заңның немесе өзге де нормативтік құқықтық актінің конституциялығын тексеру туралы ұсыныстармен жүгінуі рәсімі жеңілдетілді. Судьялардың тәуелсіздігін күшейту және судьялық белсенділікті ынталандыру мақсатында тиісті соттар төрағаларының ұсыныстарға қол қоюы туралы формальды талап жойылды.

Құқықтық жүйенің қарқынды дамуы және туындайтын сын-қатерлер конституциялық бақылауды доктриналық-әдіснамалық қамтамасыз етуді күшейту қажеттігіне себепші болды, осыған байланысты 2018 жылы еліміздің белгілі құқықтанушы ғалымдары кіретін Конституциялық Кеңес жаңынан Ғылыми-консультативтік кеңес құрылды. Өтіншітерді жан-жақты және толық қарау үшін Конституциялық Кеңестің алдына қойылған мәселелерге құқық қорғау, ғылыми және өзге де ұйымдар мен азаматтардың бастамашылық қорытындылары институты көзделді.

Жаппай цифрландыру дәуірінде Конституциялық Кеңес конституциялық іс жүргізуді электрондық форматта жүргізуге мүмкіндік беретін ақпараттық технологияларды енгізуде.

Өткен уақыт ішінде жаңа мүмкіндіктерді пайдалана отырып, Конституциялық Кеңес Парламент қабылдаған және Мемлекет басшысына қол қоюға ұсынылған заңдардың Конституцияға сәйкестігін қарады, қолданыстағы заңнаманың конституциялығын тексерді, Негізгі Заңның нормаларына ресми түсіндірме берді, конституциялық реформаның қорытындысы бойынша өз шешімдеріне ревизия жүргізді және конституциялық құндылықтарды орнықтыру жөніндегі өзге де қызметті жүзеге асырды. Өтініш субъектілері қатарында Мемлекет басшысы, Парламент Палаталарының Төрағалары мен Республика соттары болды. Конституциялық іс жүргізу нәтижелері бойынша 8 нормативтік қаулы, 1 қосымша қаулы, 1 қорытынды және Кеңестің бұрын қабылданған шешімдерін қайта қарау туралы 2 қаулы қабылданды.

Қайта қаралған және жаңа конституциялық талаптарға сәйкес келтірілген нормативтік қаулылар: ұлттық және халықаралық құқықтың арақатынасы; Мемлекет басшысының заң шығару функцияларын жүзеге асыруы; Үкіметті қалыптастыру тәртібі, құрылымы мен құзыреті, оның актілерінің күшін жою не тоқтата тұру; айрықша қорғалатын конституциялық құндылықтардың тізбесі мен оларды қорғау тетіктері; прокуратураның, сот жүйесінің және басқа да институттардың мәртебелік негіздері мәселелеріне қатысты болды. Олар өзгерген конституциялық ережелердің мазмұнын қайта пайымдауға, қажеттілікке қарай, жаңа конституциялық талаптарды ескере отырып, қайта түсіндіруге мүмкіндік берді.

Кеңес конституциялық нормаларды ресми түсіндіру бойынша өкілеттілік іске асыра отырып, Мемлекет басшысының құқықтық жағдайын және оның өкілеттігін тоқтату негіздерін, ең жоғары лауазымды тұлғаның қызметіне кандидаттарға қойылатын талаптарды, Конституциялық Кеңес мүшелерін тағайындау мерзімдерін, әлеуметтік мемлекет, ана мен баланы қорғау қағидадарын нақтылаған, адамның және азаматтың кейбір конституциялық құқықтары мен бостандықтарының мазмұнын ашқан, олардың әртүрлі сот ісін жүргізуде сақталуы кепілдіктерін нығайтқан түсіндірулер берді (2016 жылғы 14 желтоқсандағы №1, 2018 жылғы 10 сәуірдегі № 3, 2018 жылғы 3 шілдедегі №5, 2019 жылғы 15 ақпандағы №1, 2019 жылғы 25 сәуірдегі №4 нормативтік қаулылар).

Конституциялық Кеңес өзінің жыл сайынғы жолдауларында қолданыстағы құқықтық конституциялығын қамтамасыз ету, жеке тұлғаның конституциялық мәртебесін толыққанды іске асыру, заң шығармашылығы қызметін жаңғырту, мемлекеттік қызметтің алуан түрлерінің тиімділігін арттыру және басқа да мәселелерге арқапан назар аударып отырды.

Конституциялық Кеңес Негізгі Заңға өзгерістер мен толықтырулар жобасына алдын ала конституциялық бақылауды жүзеге асыру жөніндегі өзінің жаңа функциясын алғаш рет іске асырды. Республика Президентінің өтініші бойынша Үкімет бастамашылық еткен «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы Республика Конституциясына сәйкес деп танылды (2019 жылғы 20 наурыздағы №2 қорытынды).

Республиканың Тұңғыш Президентінің Конституциялық Кеңестің құрамына кіруі конституциялық бақылау органын күшейту үрдісін жалғастырды. Жыл басында Конституциялық Кеңес Негізгі Заңның 78-бабының тәртібімен Алматы қаласы Алау аудандық сотының «Тұрғын үй қатынастары туралы» 1997 жылғы 16 сәуірдегі Қазақстан Республикасы Заңының 107-бабының 8) тармақшасын конституциялық емес деп тану туралы ұсынысын қарады.

Осы өтініш бойынша Конституциялық Кеңестің отырысы мемлекеттің конституциялық дамуы процесіндегі маңызды оқиға болды. Конституцияның 71-бабының 1-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаев Конституциялық Кеңестің ғұмыр бойы мүшесі ретіндегі өзінің миссиясын алғаш рет іске асырып, Кеңестің отырысына қатысты. Сол арқылы ол тәуелсіздік алғаннан бері жүргізіп келе жатқан азаматтардың конституциялық құқықтарын, соның ішінде тұрғын үймен қамтамасыз ету бойынша, қорғау және олардың кепілдіктерін нығайту бағытындағы жұмысын жалғастырды.

Конституциялық Кеңес «Тұрғын үй қатынастары туралы» Заңның 107-бабының 8) тармақшасын конституциялық емес деп таныды.

Конституциялық Кеңес өзінің 2020 жылғы 21 қаңтардағы №1 нормативтік қаулысында атап өткендей, тұтастай алғанда, адамдарды жалға алынған тұрғын үйден шығару мүмкіндігін жағдайлардың мемлекеттік тұрғын үй кепілдіктерін негізсіз пайдалануына жол бермеу тәсілдерінің бірі болып табылады. Алайда құқық қолдану органдарының шығару туралы шешімі басқа тұрғын үйді меншікке алу фактісі бойынша емес, әрбір нақты жағдайда азаматтардың заңды мүдделерін ескере отырып қабылдануы тиіс.

Бұл ретте, жалаушының отбасы мүшелерінің саны, жалға алынған және алынған басқа пәтердің алаңы, тұрғын үй беру нормалары және өзге де мән-жайлар назарға алынуы керек. Кеңес анықтағандай, құқықтық норманың құрылымы оны бірлескі түсінуді және қолдануды қамтамасыз етуге қауқарсыз, ал бұл азаматтардың конституциялық құқықтарына қауқан келтіруге әкеп соқтырады. Оның нәтижесі орыс тілдеріндегі мәтіндерінің мағыналық сәйкессіздігі анықталды.

Осыған байланысты, Конституциялық Кеңес Үкіметке «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының Заңына және басқа да құқықтық актілерге түзетулер енгізуге бастамашылық жасауды ұсынды. Соттарға және басқа да құқық қолдану органдарына қажетті нормативтік-құқықтық шаралар қабылданғанға дейін Қазақстан Республикасы Конституциясының тікелей қолданылын қамтамасыз ету және Кеңестің атынан шешімін басылымды алу үйғарылды.

Құқық шығармашылық және құқық қолдану қызметіндегі Конституцияның үстемдігі, адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының қорғалу дәрежесі елеулі түрде Конституциялық Кеңестің қорытынды шешімдерінің орындауына сапалына байланысты. Мемлекет тетігіндегі өзінің жауапкершілігі мен рөлін сезіне тұра, Конституциялық Кеңес шетелдік конституциялық әділет органдарының қызметінде қолданылатын жалғаша бірдей танылған халықаралық стандарттар мен озық технологияларды пайдалана отырып, конституциялық нормаларды ашу және оларды нақты мазмұнмен толықтыру үшін жан-жақты күш-жігерін салуға тырысады.

Соңғы бес жылда мемлекеттік органдар Конституциялық Кеңестің қорытынды шешімдерін орындауда бағытталған бірқатар заңнамалық актілер мен өзге де шешімдерді қабылдады, бұл туралы алдыңғы жолдауларда көрсетілген болатын. Өткен жыл ішінде бұл жұмыс құқық шығармашылық процесінің барлық субъектілері тартыла отырып жүргізілді.

Мәселен, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адам құқықтарының қорғалуын күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2019 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақ

(Соңы. Басы 6-бетте)

КК-нің 2018 жылғы 5 маусымдағы жолдауында Азаматтық кодекстің мемлекеттік қызметшілерге сыйға тарту мәселелерін реттейтін ережелерін Қылмыстық кодекстің сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылықтан босату шарттарын регламенттейтін нормаларымен үйлестіру қажеттігі көрсетілген.

Осы мақсатта Үкіметтің 2019 жылғы 23 желтоқсандағы №958 қаулысымен Парламент Мәжілісінің қарауына Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі әзірлеген «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы енгізілді. Заң жобасында өзіне сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулер қабылдаған мемлекеттік қызметшілерге және өзге де адамдарға рұқсат етілетін сыйлық құнының шегін Азаматтық кодекстен алып тастау көзделген.

Конституциялық Кеңес бірнеше рет атап өткендей, Қазақстан Республикасының мемлекеттік төлеушілігі одан әрі нығайту, соның ішінде заң жобалау жұмыстары жоспарларының тиімділігін арттыра, заңдар жобаларының сапасын, оларды қабылдаудың салдарын талдамалық және болжамдық тұрғыдан бағалауды жақсарты, заңнамалық актілердің және оларға ілесіп санға тәуелді нормативтік-құқықтық актілердің қабылдануын үйлестіре отырып, құқықтық ортаны серпінді түрде конституцияландыру және заңнама жаңарту арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Бұдан басқа, Кеңес құқық шығармашылық қызметіне «жасанды интеллект» құралдарын енгізу, құқық шектеулерді мөлшерлестігі мен тепе-теңдігі қағидалары қамтамасыз етудің нақты өлшемшарттарын әзірлеу қажеттілігіне, сондай-ақ заңдар мен өзге де құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулардың негізгі жиі енгізілетініне назар аударды (КК-нің 2016 жылғы 16 маусымдағы, 2018 жылғы 5 маусымдағы жолдаулары және т.б.).

Аталған ұсынымдарды іске асыру мақсатында Әділет министрлігі «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне нормашығармашылықты жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасын әзірледі. Онда құқықтық актілерді әзірлеуден бастап және қабылдағаннан кейін оларды орындауды қамтамасыз ету, нормашығармашылық жұмыстарының барлық кезеңдерін жетілдіру көзделген. Үкіметтің 2019 жылғы 30 желтоқсандағы №1006 қаулысымен жоғарыда аталған Заң жобасы Парламент Мәжілісінің қарауына енгізілді. Онда Конституциялық Кеңестің шешімін іске асыруға бағытталған нормативтік-құқықтық актілерді дайындаудың жеңілдетілген тәртібі туралы нормалар да бар (14-2, 14-3, 21-1-баптар және т.б.).

КК-нің 2019 жылғы 5 маусымдағы жолдауының 2.5-тармағында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың тиімділігін арттыру қажеттігі көрсетілген.

Үкіметтің заң жобалау жұмыстарының 2020 жылға арналған жоспарына сәйкес Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігіне «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаматтардың жеке қорғаныс әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң жобасын әзірлеу жүктелді (Парламентке енгізу мерзімі – 2020 жылғы желтоқсан).

Заңда «мүгедек балалар», «кемтар балалар», «кемістік», «кемтарлық», «ақыл-ой жағынан кемісеп қалу», «түзету», «дамымау», «тыныс-тіршіліктің шектелуі», «ақыл-ой дамудан ауытқушылық», «ақыл-ой бұзылысы», «жарақат», «ақыл-ой кемістігі» деген ұғымдар сияқты мүгедектік белгісі бойынша кемісуге әкеп соғатын терминологияны өзгерту көзделген болады. Сонымен қатар, жеке көмекшінің әлеуметтік қызметтерін көрсетуінің негізгі бизнес-процестерін қайта қарау жоспарлануда. Әлеуметтік және көлік инфрақұрылымы объектілері қолжетімділігін сапасын бақылау мақсатында сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі саласындағы жергілікті атқарушы органдарға мүгедектік бар адамдардың барлық топтары үшін объектілердің қолжетімділігін қамтамасыз етуге бақылау функцияларын бекіту ұсынылады.

Конституциялық Кеңестің 2020 жылғы 21 қаңтардағы №1 нормативтік-қаулысын орындау үшін Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасын әзірледі. Онда мемлекеттік тұрғын үй қорынан басқа тұрғын үй берілімі шығару негіздерін одан әрі жетілдіру көзделген. Осы мақсатпен уәкілетті орган «Тұрғын үй қатынастары туралы» Заңның 107-бабының 8-1) тармақшасын да түзетуді жоспарлап отыр.

Тұтастай алғанда, мемлекеттік органдар Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Құқықтық саясат жөніндегі кеңестің күн тәртібінде тұрақты қаралатын Конституциялық Кеңестің құқықтық ұстанымдары мен ұсынымдарын іске асыру мәселелеріне тиісті көңіл бөледі.

«Рухани жаңғыру» ұлттық жобасы шеңберінде Конституциялық Кеңес жүйелі түрде азаматтардың конституциялық мәдениетін арттыру жөнінде шаралар қабылдады. Конституцияның ғылыми тұрғыдан ұғыну мен түсінудің негізін арттыру, оның ережелерін мен нормаларын терең түсіндіру бойынша елеулі жұмыс жүзеге асырылды. Осы мақсатта Республика Конституциясына ғылыми-практикалық түсіндірме, елде конституционализмді бекіту хроникасы туралы ұжымдық монография шығарылды, жеке кітапта Қазақстан мен Еуропа Кеңестің Құқық арқылы демократия үшін Еуропалық комиссиясының (Венеция комиссиясының) құқық үстемдігі қағидаларын бекіту саласындағы ынтымақтастығының жиырма жылдан астам тәжірибесі қорытындыланды. Оқушы жастардың құқықтық мәдениетін ерекше көңіл бөлінуде. Конкурстар,

іскерлік ойындар, кездесулер, ашық есік күндері, отырыстарға шақыру арқылы қазақстандықтардың жаңа буынына конституциялық ережелерді құрметтеу және ұстану сезімдері, өз құқықтарын пайдалану және қорғау үшін олардың маңыздылығын ұғыну бойға сіңірілуде.

Ағымдағы жылы Республика Конституциясының 25 жылдығына орай отандық авторлардың Елбасының конституциялық құрылыс жөніндегі тәжірибесі туралы, Конституциялық Кеңестің адам құқықтары мен бостандықтарын және басқа да құндылықтарды қорғау жөніндегі қызметі туралы монографиялар; Конституциялық құқықтың энциклопедиялық анықтамалығы, сондай-ақ Негізгі Заң туралы жыр туындылардың (алғаш рет қазақ тілінде) және балалар суреттерінің жинақтары; шетелдік авторлардың күшімен – қазақстандық конституционализм туралы ғылыми мақалалар жинағы дайындалды.

Көпекторлы сыртқы саясат шеңберінде Конституциялық Кеңестің елдегі конституциялық заңдылық режимін нығайтуға қызмет ететін халықаралық байланыстары дамуға.

Еуропа Кеңесінің Венеция комиссиясындағы Конституциялық Кеңестің экс-Төрағасы И.Роговтың және Кеңес мүшесі У.Шапақтың мүшелігі жалғасуда.

Қазақстан Конституциялық Кеңесінің Төрағасы Қ. Мәми Н17 елдің конституциялық әділет органдары мүше болып табылатын Конституциялық сот төрелігі жөніндегі дүниежүзілік конференция бюросының құрамына кірді. Сонымен қатар, 2018 жылы Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің Төрағасы Конституциялық бақылау органдары Еуразиялық қауымдастығының төрағасы болып сайланды. 2019-2021 жылдары Конституциялық Кеңес Азиялық конституциялық соттар және баламалы институттар қауымдастығына төрағалық етеді.

Осы халықаралық бастамалардың барлығы Негізгі Заңның қолданысы тиімділігін одан әрі көтеруге, конституциялық заңдылық режимін нығайтуға және елдің әлемдік аренадағы беделін арттыруға қызмет етеді.

III.

Конституциялық Кеңес елде және әлемде болып жатқан кең ауқымды өзгерістермен, демократияландыру процесінің тереңдетумен, құқық қорғау қызметін күшейтумен және бұрын қабылданған ұстанымдарды нақтылаумен, жаһандық сын-кәтерлердің өсуімен және жана кәтерлердің туындауымен ерекшеленетін мемлекеттік дамуының қазіргі кезеңінде Конституция нормалары іске асырылуының жай-күйін қолданыстағы заңнаманың сапасы мен оны қолдану практикасы тұрғысынан ғана емес, сондай-ақ олардың жақын және алыс жылдардағы дамуы перспективалары тұрғысынан да бағалау аса маңызды деп санайды. Негізгі Заңның жасампаз әлеуеті елде мықты құқықтық мемлекетті қалыптастыру тұрақты бағытын сақтай отырып, қажетті жағдайлардың туындауына қарай мемлекеттің заңнамалық, әлеуметтік-экономикалық, саяси және өзге де шешімдерінде барабар көрініс табуы тиіс. Бұл міндетті шешуге Конституциялық Кеңестің мынадай ұсыныстары бағытталған.

1. Осы жылдар ішінде конституциялық ережелерді, Негізгі Заңның басты идеялары мен қағидаларын өмірге енгізу ұзақ мерзімді мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттары негізінде жүзеге асырылды. Олардың қатарында Мемлекет басшысы 1994, 2002 және 2009 жылдары бекіткен Республиканың Құқықтық реформасының мемлекеттік бағдарламасы, Құқықтық саясат тұжырымдамалары бар. Осы бағдарламалық құжаттар іске асырылуының қорытындылары елдің жана құқықтық жүйесін құру, ұлттық заңнаманың негізгі салаларын елеулі жаңарту және мемлекеттік аппарат қызметін қайта жаңғырту болды.

Ең бастысы – олар өмірдің барлық салаларында Конституцияның әлеуетін барынша ашу жөніндегі жоспарлы жұмысты жасауға мүмкіндік берді.

XXI ғасырдың үшінші онжылдығы конституциялық құрылыстағы кезекті, сапасы жағынан жаңа кезеңді ашады. Заңнаманың қарқынды дамуы, жаһандану процесінің тереңдеуі мен ішкі қажеттіліктер мемлекет алдына бұрын белгісіз болған, шешуі қоғамдық қатынастарды конституцияландыру деңгейін арттыруды талап ететін міндеттер қояды.

Конституциялық Кеңестің пайымдауына, Қазақстан үшін өріш мәсәқта қол жеткізу – 2050 жылға қарай әлемдегі ең алдыңғы қатарлы 30 мемлекеттің қатарына кіру жолында Қазақстан Республикасының Конституциясын одан әрі іске асыру, оның ең жоғары заңды күші мен тікелей қолданылуын қамтамасыз ету құқықтық саясат саласындағы жаңа бағдарламалық құжат негізінде жүзеге асырылуы тиіс. Бұл қоғам, адам өмірінің сапасын арттыруға және құқық үстемдігі жағдайында мемлекеттілікті нығайтуға арналған елдің жұрттың отырған бағытының сабақтастығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

2. Заңнама оқалықтар мен өзекті мәселелер бойынша қабылданатын шешімдердің өміршеңдігіне күмән келтіруге жол бермей, мемлекеттік және қоғамдық өмірдің тез өзгеріп тұратын жағдайларына бейімделіп үлгеруі тиіс. Біртұтас мемлекет жағдайында біркелкі құқық шығармашылық және құқық қолдану практикасын қамтамасыз ету маңызды болып табылады.

Қолданыстағы құқықтың қарқынды дамуы кей кездерде құқықтық реттеу жүйесіндегі теңгерімсіздікке әкеледі, жана заңдар қолданылып жүрген заңдармен ұштаспайтындай қабылданады, заңдар мен заңға тәуелді актілер арасындағы жүйелі байланыстар бұзылады, терминологияның біркелкі болмауы байқалады. Әсіресе, бұл өткен ғасырдың 90-жылдары қабылданған және қазіргі уақытқа дейін қолданыста жүрген заңнамалық актілер үшін өзекті болып отыр. Оларды конституциялық талаптарға сәйкестігі тұрғысынан мұқият талдау және қажет болған жағдайда, жана редакцияда қабылдау қажет.

IT индустриясының және «Электронды Үкімет» инфрақұрылымының тез дамуы,

мемлекеттік қызметтерді көрсету және мемлекеттік қызметтің желеленген түрлерін (электронды мемлекеттік органдар, онлайн қайталау бөлмесі, электронды денсаулық сақтау, қылмыстық қудалау, сот төрелігі және басқалары) жүзеге асыру кезінде цифрлы технологиялар қолданылуының тереңдеуі адамның бірқатар конституциялық құқықтарының іске асырылуына дәрежесіне тікелей әсер етіп, барабар құқықтық база қалыптастыру талабын айқындайды. Таяуда орын алған оқиғалар осы бағыттың өзектілігін тағы да растады. Осы салада қолданылып жүрген және қабылданатын құқықтық актілері мазмұны мен терминологиясы бойынша өзара сәйкесті болуы қажет. Олар азаматтардың дербес деректерін, мемлекеттік құпияларды қорғауға кепілдік беруі, құқықтар мен бостандықтарды іске асыруға халықтың қатысуының және мемлекеттік функцияларды атқарудың электронды нысандарын кеңейтуі тиіс.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы жариялаған COVID-19 коронавирусының пандемиясы және оның жаһандық ауқымына байланысты осы қауіп-қатерге қарсы іс-қимыл шаралары халықаралық және ұлттық құқықтық базаны олардың дағдарыс жағдайындағы жаңа сын-кәтерлердің талаптарына сәйкестігі, қоғамдық, мемлекеттік және жеке мүдделердің орынды теңгерімін қамтамасыз етуі тұрғысынан терең ұғыну қажеттігін өзектендірді. Құқықтық реттеудің қосымша шаралары мемлекеттердің көпжақты тиімді ынтымақтастығы үшін сенімді негіз жасауға, азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету және міндеттерін іске асыру тетігін осындай жағдайларда, соның ішінде осы құқықтық қатынастардың цифрлы форматқа ауыстырылуына байланысты жетілдіруге тиіс. Тұтастай алғанда, олар конституциялық қауіпсіздікке төнетін қауіп-кәтерлерді анықтау мен болдырмауға және қазақстандық қоғам өмірінің қауіпсіз жағдайларын қалыптастыруға бағытталуы қажет.

3. Конституцияға сәйкес Қазақстан Республикасының азаматына жыл сайын республикалық бюджет туралы заңда белгіленетін ең төменгі зейнетақы мөлшеріне кепілдік берілген (ағымдағы жылы ол айына 40441 теңгені құрайды).

Бұл конституциялық ереже адамның өмір бойы жұмыспен қамтылу дәрежесіне, зейнетақы жинақтарының көлеміне және т.б. қарамастан, мемлекет тағайындайтын және тәліметі зейнетақының мөлшері көрсетілген шектен төмен болмайтын білдіреді.

Сөйтсе де, қолданыстағы зейнетақы заңнамасында азаматтардың жеке мен санаттарына мөлшері ең төменгі зейнетақы мөлшерінен төмен зейнетақы төлемдерін белгілеуге жол берілді, бұл әлеуметтік сипаттағы мемлекеттің талаптарына сәйкес келмейді.

4. Соңғы жылдары Конституциялық Кеңестің шешімдерін орындау үшін адамның жеке басының бостандық құқығын сақтау кепілдіктерін нығайту, заңдарды Конституцияның 16-бабының талаптарына сәйкес келтіру жөніндегі заңнамалық және өзге де шаралар қабылданды. Бұл жұмысты қиынды аяқтауға дейін жеткізу қажет. Қолданыстағы заңдарда «соттың санкциясызсыз адамды жетпіс екі сағаттан аспайтын мерзімге ұстауға болады» деген конституциялық талаптың сақталмауына соқтарысты ережелер әлі де бар.

Мәселен, «Алкоголизмге, нашарлық пен ұятқарлық дертіне шалдыққан ауруларды ерікісіз әстеу туралы» 1995 жылғы 7 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңында күштеп әкелу сияқты мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы көзделген, ол мәжбүрлеп әстеуге жіберу туралы мәселені шешу кезінде медициналық куәландырудан жалтарған адамдарға қолданылған (3-бап).

Алайда осы Заңда қолдану тетігі іс жүзінде қатан құқық шектеу сипатына ие шаралармен ұштасатын күштеп әкелуді орындау тәртібі регламенттелмеген. Күштеп әкелуді жүзеге асыру уақыты; күштеп әкелуге жаттайтын адамдардың тізбесі; ақыпшы келмеу себептері дәлелді деп таныуды мән-жайлары; арнаулы құралдарды, дене күші мен қаруды қолдану мүмкіндігі; сондай-ақ адамның конституциялық құқықтарын қозғайтын басқа да мәселелер заңнамалық түрде айқындалмаған.

5. Азаматтардың құқықтары мен міндеттерін тиісінше іске асыру, конституциялық ережелерге негізделген, қандай да бір салада қоғамдық қатынастар дамуының ықпимал нұсқаларының барлық спектрін қамтуға қабілетті болуға, мемлекеттік және жеке мүдделердің ақылға қонымды теңгерімін қамтамасыз етуге тиіс, заңнаманы сапасына байланысты.

5.1. Қазіргі уақытта сотқа дейінгі тергеу-тексеруді оң тоқтатылғаннан, оның ішінде ақтайтын негіздер бойынша, кейін қайта бастау адамды қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімі шегінде прокурордың шешімі бойынша шешілді (ҚКП-нің 291-бабы).

Қылмыстық қудалау органдарының бастамасы бойынша сотқа дейінгі тергеу-тексеруді қайта бастау үшін ұзақ мерзімдерді белгілеу құдіктінің құқықтарын бұрын тоқтатылған қылмыстық қудалауды негізсіз қайта бастаудан қорғаудың пәрменді кепілдіктерін болуын талап етеді. Егер сотқа дейінгі іс жүргізде қылмыстық істі тоқтату туралы шешімнің күшін жою сот отырысында барлық материалдарды жан-жақты қарау негізінде қабылдана, онда мұндай тетік негізделетін болады.

5.2. Азаматтық процесс қатысушылар құқықтарының конституциялық кепілдіктерін нығайту бойынша бағытты жалғастыру қажет. Конституцияның 13-бабының 3-тармағында әркімнің білікті заң көмегімен аула құқығы көзделген, ол ерекше құқықтық қорғалуға мұқтаж адамдарға қатысты айрықша маңызға ие. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының кодексі баланын он төрт жасқа толғанда өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін өз бетінше сотқа жүгінуге құқығын айқындайды (67-баптың 2-тармағы). Мұндай адамдардың азаматтық процесік әрекетке қабілеттілігі танылады (Азаматтық процесік кодекстің 45-бабының төртінші бөлігі). Кәметке толмағандардың өз құқықтарын

толыққанды сот арқылы қорғауына оларды заң көмегіне ақы төлеуден босату және өкілді етуге байланысты шығындарды мемлекеттің өтеуі ықпал етер еді.

5.3. Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылыста қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатында қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін. Конституциялық Кеңес бірнеше рет атап көрсеткендей, осы құндылықтарды қорғау, егер мұндай шектеу заңды түрде негізделген мақсаттарға барабар болса және әділдік талаптарына сәйкес келе, тепе-тең, мөлшерлес және демократиялық мемлекетке конституциялық маңызды бар құндылықтарды қорғау үшін қажетті болып табылса, құқықтар мен бостандықтарды шектеуді шарттауы мүмкін.

Алайда, заңнамалық актілерде әлі де осы конституциялық талаптарға сәйкес келмейтін және қайта қарауды талап ететін шектеулер бар.

5.4. Адамның бірқатар конституциялық құқықтарын іске асырумен тікелей байланысты салалардың бірі меншік қатынастары болып табылады. Конституциялық Кеңес бірнеше рет атап өткендей, Конституцияның қағидалары мен нормалары қоғам мен мемлекеттің тұрақты және қарышты дамуын қамтамасыз ете отырып, меншік құқығының оның туындауының, өзгеруінің және тоқтатылуының барлық кезеңдерінде кепілдіктерін баянды етеді және бекітеді.

Алайда, меншік туралы қолданыстағы заңнамада меншік иелерінің өздерінің мүлдікті құқықтарын толыққанды іске асыруына, сол сияқты конституциялық міндеттерін орындауына кедергі келтіретін оқалықтар әлі де бар. Көптегерлі тұрғын үйлердің бір бөлігі болып табылмайтын тұрғын емес обьектіге үй-жайларын кондоминиум орынтасқан ретінде қару және мемлекеттік тіркеу тәртібі осы уақытқа дейін заңнамалық түрде реттелмеген. Тіпті олардың ұзақ уақыт бойы жұмыс істейтініне қарамастан. Мемлекеттік тіркеудің болмауы меншік иелеріне ортақ мүлдікті басқару тетігін айқындау, сондай-ақ олардың салықтарды, алымдарды және бюджетке төленетін өзге де міндетті төлемдерді төлеу бойынша міндетті орынлауды кезінде проблемалар туырады. Бұны Конституциялық Кеңес өзінің 2008 жылғы 23 сәуірдегі №4 нормативтік қаулысында көрсеткен болатын.

6. Конституциялық Кеңес келіп түскен өтініштерді қару кезінде заңнамалық актілердің қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндерін сол бір қоғамдық қатынастарды әртүрлі құқықтық реттеуге жол беретін мағналы сәйкессіздігін жиі анықтайды. Аталған кемшіліктер құқықтық айқынсыздық, даулар және құқық нормасын қолдану мәселесі бойынша бірыңғай сот практикасының болмауын туындатады. Конституциялық Кеңес бірқатар нормативтік қаулыларда қазақ және орыс тілдерінің қолданылуындағы теңдігі сондай-ақ нормативтік-құқықтық актілердің қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндерінің заң түріндегі тең маңыздылығын білдіреді, ал құқықтық норманың мазмұнын бұрмалайтын және оны біржақты түсінуге мүмкіндік бермейтін мағналы сәйкессіздік, Республика Конституциясының 7-бабы 2-тармағының мазмұнына негізделі отырып, мұндай норманың практикада қолданылуын жоққа шығарады, деп көрсеткен болатын (2007 жылғы 23 ақпандағы №3, 2009 жылғы 11 ақпандағы №1, 2011 жылғы 7 желтоқсандағы №5, 2020 жылғы 21 қаңтардағы №1 және басқалар).

Осыған байланысты, Конституциялық Кеңес бүкіл нормативтік-құқықтық базаны белгіленген конституциялық талаптарға сәйкес келтіру мақсатында оған терең ревизия жүргізу – уәкілетті органдардың маңызды міндеті болып табылады деп санайды.

7. Мемлекеттік қызметшілер мен азаматтардың құқықтық мәдениеті деңгейін арттыру конституциялық заңдылықты және құқықтық тәртіпті нығайтудың маңызды шарты болып табылады. Бұл міндетті шешуге адамдардың санасына құқықтық құндылықтарды, заң талаптарын орындау қажеттілігін түсінуді, тәртіпсіздік пен құқық бұзушылықтарға мүлдем тәубешілігі сезімін ендіруді көздейтін құқықтық тәрбие ықпал етеді. Бұл жалапыға бірдей құқықтық оқытудың үйлесімді жүйесін құрумен, көп кәлемде заң насихатын өрістетуден қамтамасыз етілуіге тиіс. Азаматтарды өз құқықтарын адал пайдалануға және оларды заңды құралдармен қорғауға үйретудің маңызды зор. Конституцияны білу мен сақтау, оны мемлекеттің басты құқықтық құжаты ретінде құрметтеу құқықтық тәрбиенің барлық осы құрамдас аспектілерінің өзегі болуы тиіс. Конституциялық құндылықтарға бас ие қоғамдық сананы жаңғыртудың тірегі болуы керек.

Құқықтық мәдениет құқық бұзушылықтың алдын алудың тығыз байланысты. Ол адамға оның құқыққа қарсы іс-әрекетінің теріс құқықтық және өзге де салдарларын түсіндіру, құқықтық нұсқамалардан ауытқушы мінәз-құлық моделін тандауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерделеу арқылы ықпимал бұзушылықтардың алдын алуы білдіреді. Құқыққа сыйымды мінәз-құлықты және құқықтық теріс пайдалануға жағымсыз көзқарасты ынталандыру маңызды болып табылады. Осы жұмысқа мемлекеттік құрылымдары жана емес, сол сияқты қызметі халыққа заң қызыметтерін көрсетумен байланысты қоғамдық институттарды да тарту керек. Бұл процесс кешенділік пен ауқымдылықты беру мақсатында құқықтық тәрбиенің мемлекеттік бағдарламасын бекіту орынды болар еді.

8. Ширек ғасыр ішінде Негізгі Заңда белгіленген, Конституциялық Кеңес жүзеге асыратын конституциялық бақылаудың жана моделі Қазақстан Республикасының демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде дамуы процесінің маңызды кепіліне және қозғаушы күшіне айналды. Конституциялық Кеңестің шешімдері конституциялық нормалардың мазмұнын нақтылайды, оларға анықтық, тұтастық пен нақты көрініс береді, құқықтық нұсқамалардың болжанған мағынасын

ашады, осылайша заңнама мен оны қолдану практикасының конституциялық мемлекет идеалдарына барынша сәйкес келуіне бағыт береді. Олар қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылының қағидаттарына, жеке тұлғанын құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғауға, халық, ұлттық және мемлекеттік егемендікті бастауларына, қолданыстағы құқыққа, мемлекет нысанына және Республиканың конституциялық құрылысының басқа да құрамдас бөлшектерін қатысты.

Осы мемлекеттік-құқықтық қызмет түрінің тиімділігі көп жағдайда қаралатын өтініштердің санына байланысты, соңғы жылдары олардың саны төмендеуде. Конституциялық Кеңеске өтініш беру субъектілерінің белсенділігі мемлекеттегі жалпы құқықтық ахуалға тікелей әсер етеді, мемлекеттік аппарат пен азаматтардың конституциялық-құқықтық мәдениеті деңгейін арттырады, сондай-ақ мемлекеттік өмірдің аса маңызды мәселелерін Конституция негізінде шешудің көрсеткіші болып табылады.

Конституциялық Кеңестің оқалықтеріне азаматтар мен ұйымдардың өтініштерін қарау кірмейді. Дегенмен, азаматтар мен ұйымдар Кеңеске жеке және ұжымдық өтініштер жолдайды, оларда жекелеген істерді шешу кезінде қолданылған заңдар мен басқа да нормативтік-құқықтық актілердің кемшіліктерін көрсетеді.

Оларды зерделеу кейбір жағдайларда көтерілген мәселелер конституциялық нормалардың мазмұнымен тығыз байланысты және Конституциялық Кеңесте өз шешімін табуы мүмкін екенін көрсетті. Конституцияға сәйкес Кеңеске мұндай өтініштерді Республика соттары жібере алады, олардың алдында нақты істерді қару барысында тараптар тиісті өтініштар мәлімдейді. Алайда, процесік заңнамада көзделген соттардың осы өтініштарды қарау тетігі, Конституциялық Кеңестің пікірінше, жетілдіруді қажет етеді.

Заңнама жаңғырту «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы» Конституциялық заңды да одан әрі дамытуды талап етеді. Заңнамада және оны қолдану практикасында конституциялық бастаулардың күшеюі, Кеңес қүзыретінің, цифрлы технологияларды қолдану салаларының кенеюі және басқа да қазіргі заманғы трендтер мен сын-кәтерлер конституциялық іс жүргізудің ұйымдастырушылық-құқықтық негіздерін нақтылау мен дамыту қажеттігін туындады. Тұтастай алғанда, бұл шаралар кешені адамның конституциялық құқықтарының кепілдіктерін нығайту, құқық үстемдігі және Республика Конституциясының жетекшілігімен елдің құқықтық жүйесін дамыту үшін қажет.

9. Талдау көрсетіп отырғандай, Конституциялық Кеңестің шешімдерін орындау саласындағы жалпы оң үрдістерге қарамастан, елдегі конституциялық заңдылық режимін нығайтуға бағытталған оның бұрын айтылған кейбір ұсыныстары мен ұсынымдары әлі де өз шешімін таппаған, атап айтқанда:

әкімшілік құқық бұзушылықтарды қылмыстық құқық бұзушылықтар қатарына ауыстыру кезінде жаңа заңның кері күші (бұрын қолданылған әкімшілік жазаларды орындау) мәселелерін реттеу;